

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.2.36](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.2.36)

УДК 338.439

*Г. О. Пчелянська,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу та реклами,
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету
Н. В. Пришляк,
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця*

ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

*Galyna Pchelianska
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of Marketing and Advertising Department
Vinnytsia Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics
Natalia Pryshliak
PhD in Economics
Senior lecturer of the Administrative Management and Alternative Energy Department
Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia*

FORMATION OF THE MECHANISMS OF FOOD SECURITY IN CONDITIONS OF ECONOMY TRANSFORMATION IN UKRAINE

У статті визначені особливості формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки України. Визначено, що основним завданням трансформації економіки є здійснення перебудови економіки та суспільства відповідно до сучасних вимог, що зумовлюються глобалізацією, інформатизацією, прискоренням науково-технічного прогресу. Встановлено, що під впливом трансформаційних процесів відбулося погіршення стану продовольчої безпеки, а саме – фізичної та економічної доступності продовольства, якості та безпечності продуктів харчування. Визначено, що в умовах трансформації економіки формування продовольчої безпеки має відбуватися з врахуванням таких принципів: забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства, самозабезпеченості, якості та безпечності, адекватності, пріоритетності та стабільності. Проведено оцінку якості та безпеки продовольчих товарів в Україні у Глобальному індексі продовольчої безпеки. Запропоновано заходи, що дозволять реалізацію принципів формування продовольчої безпеки.

The condition for the economic, political and social development of Ukraine is to ensure and ensure food security, since its level depends not only on the health, efficiency and activity of citizens, but also on the functioning of certain sectors of the economy related to food production, such as agriculture, food industry, trade and etc.

The implementation of state fiscal, monetary, agricultural, macroeconomic policies affects not only the general economic situation in the country, but also, accordingly, affects the state of food security for each person. Therefore, in the conditions of transformation of the economy, which provides for a qualitative transformation of the fundamental principles of society, it becomes extremely important to ensure the food security of Ukraine on the basis of innovation, science and taking into account the cultural, religious and social needs of people. The article describes the peculiarities of the formation of food security in the conditions of the transformation of the Ukrainian economy. It is determined that the main task of the transformation of the economy is to implement the restructuring of the economy and society in accordance with modern requirements that are conditioned by globalization, informatization, acceleration of scientific and technological progress. It has been established that under the influence of transformation processes there was a deterioration in the state of food security, namely, the physical and economic availability of food, the quality and safety of food. It has been determined that in the context of the transformation of the economy, the formation of food security should take into account the following principles: ensuring the physical and economic availability of food, self-sufficiency, quality and safety, adequacy, priority and stability. An assessment of the quality and safety of food products in Ukraine in the Global Food Security Index was conducted. Proposed measures that will allow implementation of the principles of food security.

The mechanism of food security in the context of the transformation of the economy of Ukraine should be based on the principles of ensuring the physical and economic availability of food, self-sufficiency, quality and safety, adequacy, priority and stability. To implement these principles, it is necessary to increase production of agricultural products and food products in accordance with the food needs of the population, provide state support to the domestic agricultural producer, stimulate the development of animal husbandry in agricultural enterprises and households, promote the formation of the infrastructure system of the agri-food complex, and provide social protection for poor families. It is expected to provide income growth for the population to increase the economic availability of food.

Ключові слова: *продовольча безпека; трансформація економіки; економічна доступність продовольства; фізична доступність продовольства; агропродовольчий комплекс.*

Keywords: *food security; economic transformation; economic availability of food; physical availability of food; agro-food complex.*

Постановка проблеми. Умовою економічного, політичного та соціального розвитку України є забезпечення та гарантування продовольчої безпеки, оскільки від її рівня залежить не лише здоров'я, працездатність та активність громадян, але й функціонування окремих галузей економіки, пов'язаних з виробництвом продовольства, таких як сільське господарство, харчова промисловість, торгівля та ін.

Здійснення державної фіскальної, монетарної, аграрної, макроекономічної політики впливає не лише на загальноекономічну ситуацію в країні, а й, відповідно, чинить вплив на стан продовольчого забезпечення кожної людини. Тому в умовах трансформації економіки, яка передбачає якісне перетворення основоположних засад життя суспільства, надзвичайно актуальним постає питання забезпечення продовольчої безпеки України на засадах інноваційності, науковості та врахування культурних, релігійних та соціальних потреб людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню трансформації економіки присвячені праці таких українських вчених як: В. Геєць, А. Гриценко [4], Н. Грущинська [3], А. Мазур, І. Лукінов, Д. Савушкін [2], І. Рижій та ін. Формування продовольчої безпеки знайшло відображення в наукових здобутках Г. Калетніка, І. Кириленка, В. Мессель-Веселяка, В. Настич [7], С. Новікова [10], О. Скидана [6] та інших вчених, які досліджували складові, принципи, індикатори та особливості державного регулювання продовольчого забезпечення. Проте вивчення формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки України, яке супроводжується структурними зрушеннями в економіці під впливом соціальних, глобалізаційних та геополітичних факторів, потребує детального вивчення, що й зумовило актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки України, визначення стану та динаміки продовольчої безпеки та формулювання основних принципів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдання трансформації на теперішньому етапі розвитку України полягає в забезпеченні широкомасштабної, всеохоплюючої модернізації економіки і суспільства, надання їм сучасного, європейського вигляду, остаточного витіснення застарілих соціально-економічних форм

та інституцій. В основі цієї моделі – здійснення глибоких структурних зрушень в економіці відповідно до світових тенденцій економічного та науково-технологічного процесу [1].

Трансформація економіки характеризується такими основними особливостями: глобалізацією та урбанізацією; прискоренням темпів науково-технічного прогресу; процесами інформатизації; перетворенням навколишнього середовища в економічний ресурс; переоцінкою старих традиційних ресурсів і виробничих технологій; зміною функцій держави [2]. Як стверджує Н. Грушинська, сучасне розмежування країн світу обумовлюється міжнародним поділом праці, постійними порушеннями рівноваги світового господарства, пошуком ефективніших технологій і способів виробництва, які дають змогу поліпшувати умови життя людей. Для України проблемними в цьому аспекті залишаються питання певної неготовності національної економіки до структурних зрушень, що обумовило падіння в останнє десятиріччя показників конкурентоспроможності провідних секторів економіки, які загалом залишаються незмінними: металургія, машинобудування, авіакосмічна промисловість, сільське господарство, хімічна промисловість [3]. Тому, коли відбуваються структурні зміни в економіці та житті суспільства, особлива увага має приділятися економічному рівню життя населення для недопущення його зниження, а отже – і погіршення продовольчої безпеки, наслідком чого можуть бути нераціональне харчування чи недоїдання.

Цілком погоджуємося з А. Гриценком, що в Україні цілком достатньо матеріальних і людських ресурсів, щоб забезпечити харчування населення на рівні раціональних норм. Чому ж цього ніхто не робить? Не через те, що економіка не здатна виробити необхідну кількість продуктів належної якості, а тому, що населення не може пред'явити попит на ці товари. Його реальна потреба не монетизована. А не монетизована вона тому, що люди недостатньо заробляють. Заробітки ж залежать від структури економіки, зайнятості, рівня продуктивності праці та інших чинників, у тому числі – зайнятості у виробництві продуктів харчування [4].

Таким чином, трансформація економіки України чинить значний вплив на формування продовольчої безпеки.

У 2017 році Україна посіла 63-є місце в Глобальному індексі продовольчої безпеки, що демонструє показники 109 країн. Індекс розроблено дослідним підрозділом The Economist (Economist Intelligence Unit) спільно із компанією DuPont та міжнародними експертами [5]. Глобальний індекс продовольчої безпеки, що вперше вийшов в 2012 році, розглядає ключові фактори, пов'язані з такими показниками, як фінансова та фізична доступність продовольства, а також його якість і безпека. Стан трансформації економіки України чинить негативний вплив на формування її продовольчої безпеки, про це свідчить і погіршення значення Глобального індексу. Так, у 2012 році Україна посідала в цьому рейтингу 51 місце, в 2013 році – 52, 2014 – 53 [5]. У 2017 році Україна отримала 54,1 бал і посіла 63-є місце. За рівнем фінансової доступності продовольства Україна отримала 56 балів, що на 1,2 бали вище від середньосвітового значення (рис. 1).

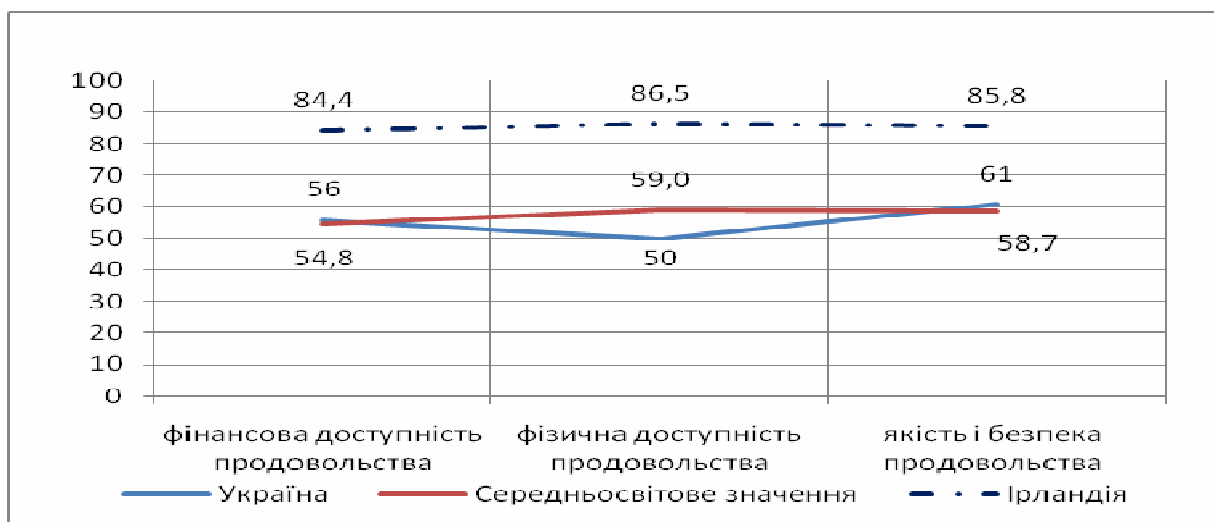

Рис. 1. Стан та складові Глобального індексу продовольчої безпеки України, 2017 рік

**Побудовано за джерелом [5]*

*** Довідково: Ірландія – країна, яка посіла 1-ше місце в рейтингу*

За рівнем фізичної доступності продовольчих товарів оцінка України була на 9 балів нижча за середньосвітову і становила 50 балів. Така динаміка стану продовольчої безпеки держави потребує підвищеної уваги до окреслення основних принципів, що визначатимуть особливості її формування в умовах трансформації економіки України.

В науковій літературі немає єдиного підходу до визначення принципів формування продовольчої безпеки. Так, О. Скидан визначив такі принципи формування продовольчої безпеки: соціальність, комплексність, системність, адекватність, стійкість системи [6]. В. Настич вважає, що система національної продовольчої безпеки базується на принципах самозабезпеченості, незалежності, доступності та якості [7].

Тому на основі аналізу наукової літератури можна визначити такі принципи формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки: фізична доступність, самозабезпеченість, економічна доступність, якість та безпека, пріоритетність, адекватність, стабільність (рис. 2).

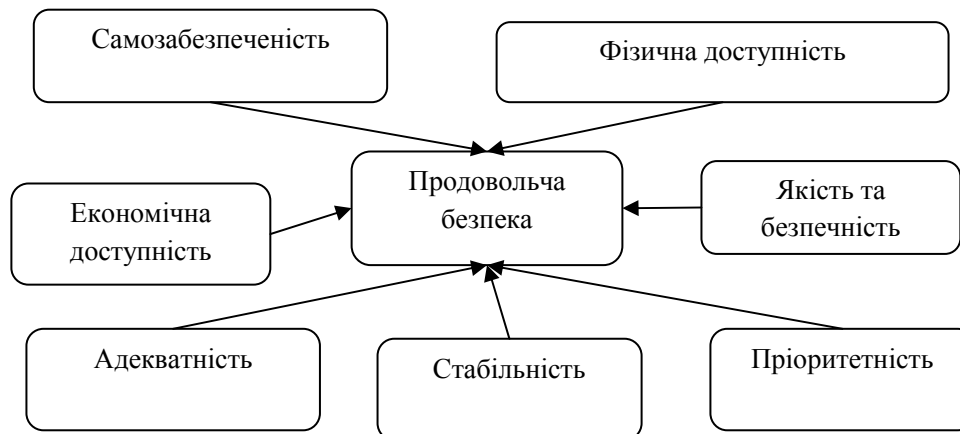

Рис. 2. Принципи формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки
* Сформовано авторами в результаті досліджень

Розглянемо зазначені принципи детальніше:

1) фізична доступність. На споживчому ринку повинна бути така кількість продовольчих товарів для придбання, що відповідає потребам населення відповідно до його фізичних, соціальних, культурних та релігійних особливостей. За даними державної служби статистики, у 2017 році спостерігалось зменшення продажу основних продовольчих товарів у торговій мережі підприємства порівняно з 2016 роком (рис. 3). Така ситуація свідчить про погіршення фізичної доступності продуктів харчування.

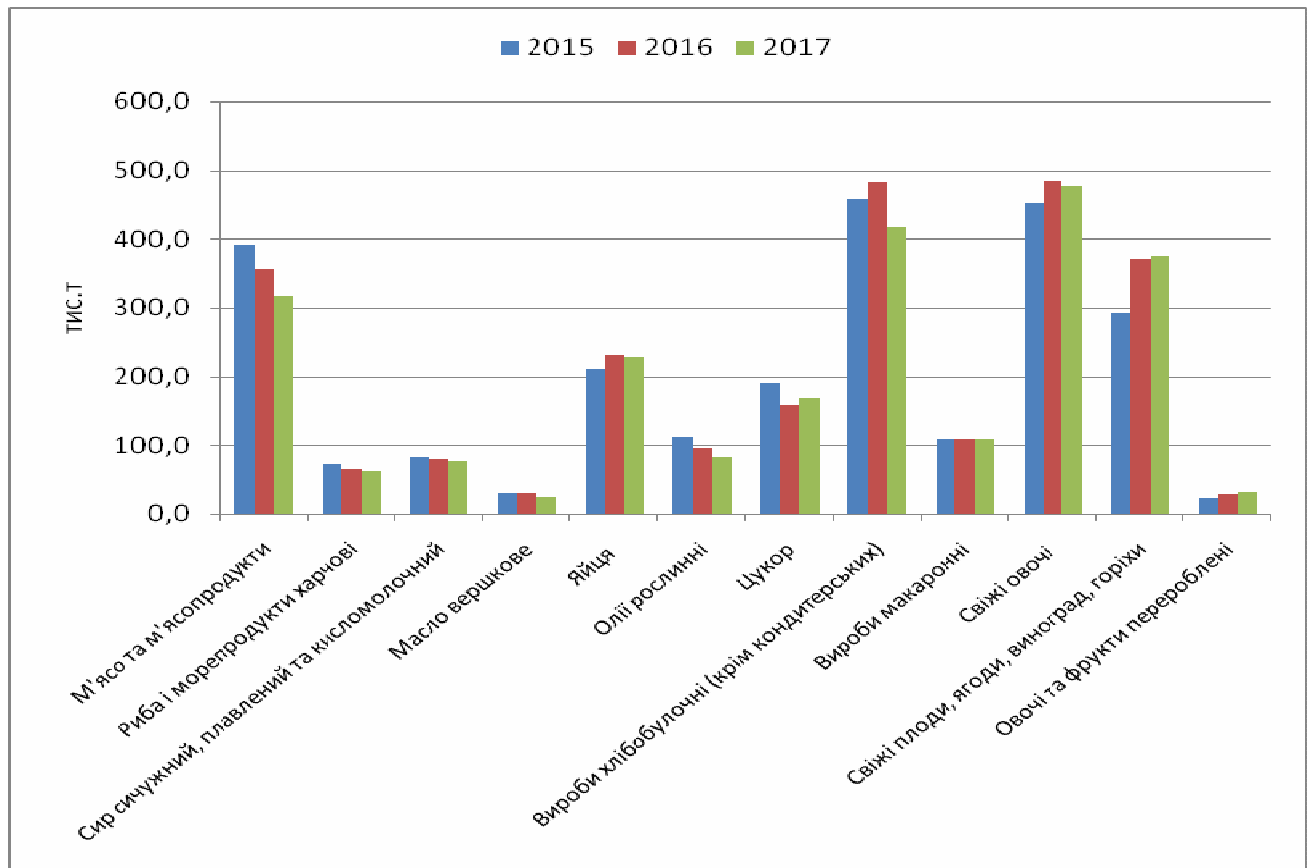

Рис. 3. Продаж основних продовольчих товарів у торговій мережі підприємств в Україні, 2015-2017 рр.
*Побудовано за даними Державної служби статистики України
**Без урахування тимчасово окупованих територій та Автономної Республіки Крим

Таким чином, в умовах трансформації економіки державне управління повинно спрямуватися на стимулювання виробництва та імпорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів задля забезпечення громадян різноманітними продуктами харчування;

2) самозабезпеченість, тобто прагнення економічної системи до задоволення потреб громадян в продовольчих товарах за рахунок внутрішнього виробництва. Використання наявних в Україні земельних, трудових, матеріальних ресурсів для максимізації виробництва продовольства дозволить поліпшити стан формування продовольчої безпеки. Разом з тим, деякі види продуктів харчування (риба і морепродукти, екзотичні фрукти і овочі, рослинні олії (оливкова, пальмова, кокосова)) доведеться забезпечувати за рахунок

імпорту (рис. 4). За даними Економічного дискусійного клубу, індикатор імпортозалежності риби і рибопродуктів у 2016 році склав 74,6%, що на 10% більше порівняно з 2015 роком, плодів, ягід та винограду – 34,5% [8];

Рис. 4. ТОП-10 товарів аграрного імпорту у 2017 році

**Побудовано за джерелом [9]*

***Без урахування тимчасово окупованих територій та Автономної Республіки Крим*

3) економічна доступність. Під економічною доступністю продуктів харчування слід розуміти такий стан соціально-економічного розвитку країни, який би дозволяв громадянам мати фінансову можливість купувати продукти харчування відповідно до власних потреб. У 2016 році середньомісячні загальні сукупні витрати одного домогосподарства склали 5720,37 грн на місяць, а сукупні споживчі витрати – 5331,53 грн на місяць. При цьому щомісяця домогосподарством на харчування спрямовувалося в середньому 2944,32 грн, що складало 51,5% загальних сукупних витрат, або 55,3% від сукупних споживчих витрат, що є найбільшим значенням серед країн-сусідів України та економічно розвинених країн (рис. 5).

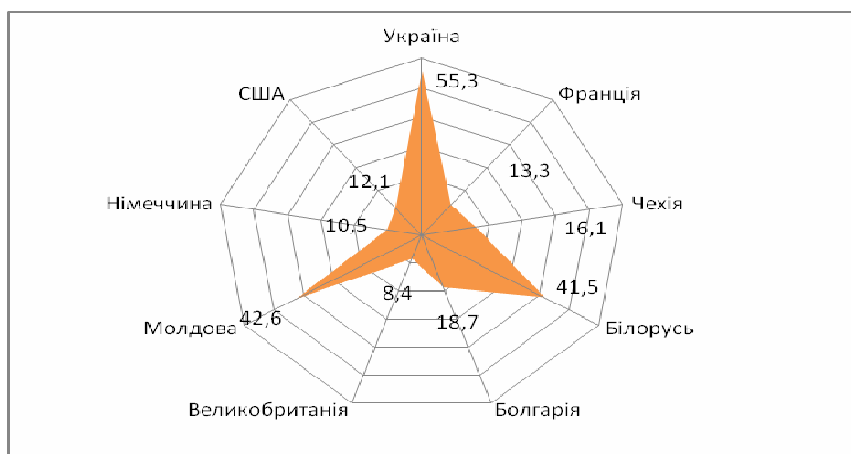

Рис. 5. Частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах домогосподарств у окремих країнах світу, %

**Побудовано за джерелом [8]*

***Без урахування тимчасово окупованих територій та Автономної Республіки Крим*

Такий рівень економічної доступності продуктів харчування спричинив недостатність рекомендованого споживання майже всіх видів продуктів (рис. 6). Особливо гостро відчувалася недоступність у придбанні продуктів харчування тваринного походження (м'яса, молочних продуктів та риби).

4) забезпечення якості та безпеки продуктів харчування.

Рис. 6. Достатність споживання продуктів харчування, на одну особу на рік, кг
*Побудовано за джерелом [8]

Якість та безпека продовольчих товарів в Україні, за оцінкою The Economist, складала в 2017 році 61 бал зі 100 і погіршилася порівняно з 2012 роком на 4 бали (табл. 1). Отже, потрібно працювати над тим, щоб виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства в країні відповідало європейським стандартам та нормам.

Таблиця 1.
Оцінка якості та безпеки продовольчих товарів в Україні у Глобальному індексі продовольчої безпеки (за 100 бальною шкалою)

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Середньо-світовий показник 2016р.	Відхилення, +/-	
							2016 р. до 2012 р.	Україна до середньо-світового
Якість та безпека (разом)	65	66	59	61	61	58,7	-4	2,3
Диверсифікація дієти	65	70	68	68	68	56,4	-3	11,6
Харчові стандарти	65	65	35	35	35	79,1	-30	-44,1
Наявність мікроелементів	52	52	52	52	52	43,9	-	8,1
Якість білків	55	55	54	54	54	49,4	-1	4,6
Безпека харчових продуктів	97	97	84	97	97	80,5	-	16,5

Побудовано за джерелом [5]

5) адекватність. Вибір методів, важелів та механізмів регулювання продовольчої безпеки в країні має відповідати (бути адекватним) стану розвитку економіки, соціальної сфери, рівню глобалізації та міжнародної інтеграції;

6) пріоритетність. Забезпечення продовольчої безпеки має бути пріоритетним напрямом реалізації економічної та соціальної функції держави;

7) стабільність. Продовольча безпека передбачає, що громадяни матимуть постійний та стабільний фізичний та економічний доступ до якісних продуктів харчування у відповідній кількості, незважаючи на виникнення економічних, екологічних, кліматичних чи політичних криз в країні. Останні роки характеризуються зміною кліматичних умов як на території України, так і всього світу. Більш посушливий клімат змінює умови вирощування сільськогосподарських культур, погіршує врожайність та призводить до зростання витрат. Як зазначає С. Новіков, подальші кліматичні зміни спричинять зниження рівня світової продовольчої безпеки, і в цьому контексті значну роль почнуть відігравати конфлікти, підґрунтям для яких стане саме продовольча безпека, захоплення нових придатних для землеробства територій тощо. Врожайність культур та продуктивність тваринництва постраждає не лише від зміни клімату, але і через те, що цей процес вплине на екосистеми та порушить рівновагу між сільськогосподарськими культурами та запилювачами, шкідниками та їхніми природними ворогами. Зміна оточуючого середовища, температури та вологості призведе до розповсюдження тварин-шкідників та рослин-шкідників, а також - нових захворювань тварин та рослин

тощо [10]. Отже, стабільність формування продовольчої безпеки повинна враховувати і виникнення форс-мажорних обставин, пов'язаних зі зміною кліматичних умов.

Висновки. Таким чином, механізм формування продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки України повинен ґрунтуватися на принципах забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства, самозабезпеченості, якості та безпечності, адекватності, пріоритетності та стабільності. Для реалізації зазначених принципів необхідно забезпечувати збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування відповідно до продовольчих потреб населення, здійснювати державну підтримку вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, стимулювати розвиток тваринництва у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, сприяти формуванню системи інфраструктури агропродовольчого комплексу, здійснювати соціальний захист малозабезпечених громадян, забезпечувати зростання доходів населення для підвищення економічної доступності продовольства.

Список використаних джерел.

1. Рижий І. Б. Трансформація економіки України: тенденції та перспективи / І. Б. Рижий // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2012. – №5. – С. 245–250. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_5_40.

2. Савушкін Д. І. Особливості та закономірності трансформаційної економіки в ринковому середовищі / Д. І. Савушкін // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 2. – С. 49–54. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2014_2_12.

3. Грущинська Н. М. Технологічні трансформації економіки України в умовах сучасних глобальних процесів / Н. М. Грущинська // Стратегія розвитку України : наук.журнал – К. : НАУ, 2014 – №1 – С. 46–51.

4. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України: монографія / за ред. чл.-кор. НАН України Гриценко А.А.; НАН України, ДУ “Інститут економ. та прогнозування НАН України” . – К.: , 2015. – 344 с.

5. Global Food Security Index 2017: An annual measure of the state of global food security // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foodsecurityindex.eiu.com/>

6. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації / О.В. Скидан // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_5

7. Настич В. Г. Стан та проблеми продовольчої безпеки України / В. Г. Настич // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2015. – № 2. – С. 25–29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2015_2_6.

8. Продовольча безпека в Україні у 2016 році. Огляд основних індикаторів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analityka/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2016-roci-oglyad-osnovnyh-indyikatoriv>

9. Топ-10 товарів аграрного експорту та імпорту у 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analityka/top-10-tovariv-agrarnogo-eksportu-ta-importu-u-2017-roci>

10. Новіков Є.Ю. Забезпечення глобальної продовольчої безпеки в умовах прискорених кліматичних змін / Є.Ю. Новіков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64963/22-Novikov.pdf?sequence=1>

References.

1. Ryzhyi, I.B. (2012) Transformatsiia ekonomiky Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy [Transformation of the Ukrainian economy: trends and prospects]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho – Scientific and Information Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky*, 5, 245-250. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2012_5_40 [in Ukrainian].-

2. Savushkin, D.I. (2014) Osoblyvosti ta zakonornosti transformatsiinoi ekonomiky v rynkovomu seredovyschi [Features and regularities of the transformational economy in a market environment]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of the Berdyansk University of Management and Business*, 2, 49-54. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2014_2_12 [in Ukrainian].

3. Hrushchynska, N.M. (2014) Tekhnolohichni transformatsii ekonomiky Ukrainy v umovakh suchasnykh hlobalnykh protsesiv [Technological transformations of the Ukrainian economy in the conditions of modern global processes]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy: nauk.zhurnal – Strategy of Ukraine’s development: scientific journal*, 1, 46–51 [in Ukrainian].

4. Hrytsenko, A.A. (2015) *Instytutsiini transformatsii sotsialno-ekonomichnoi systemy Ukrainy: monohrafiia [Institutional transformations of the socio-economic system of Ukraine: monograph]*, DU “Instytut ekonom. ta prohnozuvannia NAN Ukrainy”, Kiev [in Ukrainian].

5. Global Food Security Index 2017: An annual measure of the state of global food security. Retrieved from <http://foodsecurityindex.eiu.com/>

6. Skydan, O. V. (2010) Prodovolcha bezpeka yak priorytet ahrarnoi polityky: problemy instytutsionalizatsii [Food Security as a Priority of Agrarian Policy: Problems of Institutionalization]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonallennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, 7. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_5_51 [in Ukrainian].

7. Nastych, V. H. (2015) Stan ta problemy prodovolchoi bezpeky Ukrainy [State and problems of food security in Ukraine]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of the Berdyansk University of Management and Business*, 2, 25-29. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2015_2_6_51 [in Ukrainian].
8. *Prodovolcha bezpeka v Ukraini u 2016 rotsi. Ohliad osnovnykh indyikatoriv [Food Security in Ukraine in 2016. Overview of the main indicators]*. Retrieved from <http://edclub.com.ua/analitika/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-u-2016-roci-oglyad-osnovnyh-indyikatoriv> [in Ukrainian].
9. *Top-10 tovariv ahrarnoho eksportu ta importu u 2017 rotsi [Top 10 commodities of agrarian export and import in 2017]*. Retrieved from <http://edclub.com.ua/analitika/top-10-tovariv-agrarnogo-eksportu-ta-importu-u-2017-roci> [in Ukrainian].
10. Novikov, Y.I. *Zabezpechennia hlobalnoi prodovolchoi bezpeky v umovakh pryskorenykh klimatychnykh zmin [Ensuring global food security in a context of accelerated climate change]*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64963/22-Novikov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.02.2019 р.